Tetkik 2 (Eylül 2022), 429-445 | *Araştırma Makalesi*

David Hume Düşüncesinde Duygu-Düşünce İlişkisinin İnsan Doğasında Temellendirilmesi *

Emrullah Kılıç | https://orcid.org/0000-0003-0221-0944 | ekilic0676@gmail.com
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | https://ror.org/05mskc574
Edebiyat Fakültesi, Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

Öz

17. yüzyıl pek çok alanda olduğu gibi bilim ve felsefe açısından da önemli değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Bu bağlamda Orta çağ düşüncesindeki Tanrı merkezli hâkim anlayışın yerini insan ve insan doğası bilimi almıştır. Aydınlanma dönemini karakterize eden söz konusu bu durum ile varoluşla ilgili tüm hususlar neden-etki ilişkisine bağlanmıştır. Bu doğrultuda David Hume'da mevcut rasyonalistlerden farklı olarak insan eylemlerinin başlatıcı nedeni olarak insan doğası bilimini tüm bilimlerin odağına yerleştirmiştir. Bu çalışma, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (*A Treatise of Human Nature*) ve *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (*An Enquiry Concerning Human Understanding*) isimli eserlerinden yola çıkarak Hume'un insan doğası/bilimine dayalı duygu-düşünce ilişkisini zihnin işlevi ve deneyim çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Deneysel yargılardan hareket eden Hume'un bu düşüncesi geleceğin geçmişle uyumlu olacağı varsayımına dayanır. Tüm felsefi yaklaşımının özünü insan bilimi ya da insan doğasına dayandıran Hume'un bu tutumu, daha sonra ardıllarını da büyük oranda etkileyecek olan deneyime yüksek bir otorite vermesinin sonucu olarak okunabilir. Düşünceleri, nesnel akıl yerine insan doğasından hareketle üretmeye çalışan Hume söz konusu eleştirel tutumuyla bilim ve ahlakı da duygulara bağlayarak felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. İnsanı merkeze alan Hume, insan doğasının araştırılmasına yönelmiş hatta bu doğrultuda matematik, doğa felsefesi ve doğal dini bile insana bağlamıştır. Geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında daha öngörülebilir bilgilerin elde edilmesini insan doğası bilimine bağlayan Hume'un düşünceleri iki temel varsayım üzerine kurulur: Birincisi, insanda sabit, değişmeyen, tek yönlü bir doğa bulunur; ikincisi ise, şayet bir insan doğası bilimi inşa edilecekse içerik ve yöntem olarak deneyime dayanmalıdır. Zaten Hume, felsefesinin gayesini de "bu zamana kadar izlenen oyalayıcı ve usandırıcı yöntemleri terk etmek", "sınırdaki bir kaleyi ya da köyü ele geçirmek yerine doğrudan başkente", yani "bilimlerin merkezine, bir zamanlar hepsinden üstün olan insan doğasının ta kendisine" yürümek şeklinde ifade eder. Kendisinden önceki felsefi öğretileri sonuçsuz tartışmalar olarak niteleyen Hume'a göre insan doğasına yönelip, insanın anlama yetisinin potansiyeli ve gücünü keşfetmek gerekmektedir. Nedensellik ilişkisinin sınırları ve kaynağını insan zihni ve alışkanlıklar üzerinden temellendiren Hume'un yaklaşımının etkileri hala günümüzde de devam eden hakikat tartışmalarını derinden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler

Felsefe, David Hume, İnsan Doğası, Bilim, Zihin, Deneyim, Duygu, Düşünce

Atıf Bilgisi

Kılıç, Emrullah. "David Hume Düşüncesinde Duygu-Düşünce İlişkisinin İnsan Doğasında Temellendirilmesi". *Tetkik* 2 (Eylül 2022), 429-445.
https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.45

Geliş Tarihi	23.07.2022
Kabul Tarihi	26.09.2022
Yayım Tarihi	30.09.2022
Değerlendirme	Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu makale, 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "David Hume Düşüncesinde Duygu-Düşünce İlişkisinin İnsan Doğasında Temellendirilmesi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Tetkik 2 (September 2022), 429-445 | *Research Article*

The Justification of David Hume's Notion About the Relationship Between Thought and Emotion in Human Nature *

Emrullah Kılıç | https://orcid.org/0000-0003-0221-0944 | ekilic0676@gmail.com

Ankara Hacı Bayram Veli University | https://ror.org/05mskc574
Faculty of Letters, Department of Systematic Philosophy and Logic, Ankara, Türkiye

Abstract

The 17th century caused significant changes and transformations in science and philosophy, as in many other fields. In this context, the God-centered dominant understanding in medieval thought was replaced by the science of man and human nature. This situation characterizes the Enlightenment period, and all aspects of existence are connected to the cause-effect relationship. In this direction, unlike current rationalists, David Hume placed the science of human nature as the initiating cause of human actions at the center of all sciences. Based on his works, *A Treatise of Human Nature* and *An Inquiry Concerning Human Understanding*, this study aims to address and examine Hume's emotion-thought relationship based on human nature/science within the framework of the mind's function and experience. This idea of Hume, which moves from empirical judgments, is based on the assumption that the future will be compatible with the past. This attitude of Hume, who establishes the essence of his entire philosophical approach to human science or human nature, can be read as a result of giving a high authority to experience, which would significantly affect his successors later on. Hume, who tried to produce his thoughts from human nature instead of objective reason, has an important place in the history of philosophy by connecting science and morality to emotions with his critical attitude. Hume, who puts the human being at the center, turned to the research of human nature and even connected mathematics, natural philosophy, and natural religion to humans in this direction. Combining the acquisition of more predictable information about the past, present, and future to the science of human nature, Hume's thoughts are based on two basic assumptions: First, there is a fixed, unchanging, one-sided nature in man; secondly, if a science of human nature is to be constructed, it must be based on experience as content and method. Hume stated that his philosophy aims to "abandon the distracting and tedious methods pursued until now" and "to walk directly to the capital instead of capturing a castle or village on the border," that is, "to the center of the sciences, to the very human nature that was once superior to all." According to Hume, who described the philosophies before him as fruitless discussions, it is necessary to turn to human nature and discover the potential and power of human understanding. The effects of Hume's approach, which grounded the limits and source of the causality relationship between the human mind and habits, deeply affected the debates on the truth that continue today.

Keywords

Philosophy, David Hume, Human Nature, Science, Mind, Experience, Emotion, Thought

Citation

Kılıç, Emrullah. "The Justification of David Hume's Notion About the Relationship Between Thought and Emotion in Human Nature". *Tetkik* 2 (September 2022), 429-445.
https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.45

Date of Submission	23.07.2022
Date of Acceptance	26.09.2022
Date of Publication	30.09.2022
Peer-Review	Single anonymized – One Internal (Editorial Board) Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "The Justification of David Hume's Notion About the Relationship Between Thought and Emotion in Human Nature", orally delivered at the 2nd Turkish Symposium of Social Sciences. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tetkik@okuokut.org
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Hume'un felsefî sisteminin tamamını insan doğasının ilkeleri üzerinde inşa ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Hume'a göre bütün bilimlerin insan doğasıyla doğrudan veya dolaylı olarak bir ilişkisi vardır. *Matematik, doğa felsefesi* ve *doğal din* dahi bir bakıma insanın bilimine bağlıdır. Hume için bütün bilimlerin güzergahı insana ait hususları tanımaktan geçer. İnsanı tanıdığımızda mantığı da ahlakı da politikayı da tanımış oluruz. Bu bağlamda Hume, insanın neyi, nasıl bilebileceği gibi konular başta olmak üzere insana ve yaşamına dair görüşlerinin tümünü *moral felsefe*'ye dahil eder. Hume için "insan doğasının fethine " ancak bu yolla imkân tanınır ve "cevabı insan doğasının bilimi kapsamında olmayan hiçbir önemli soru olmadığı gibi, bu bilimi bilmeden herhangi bir kesinlikle cevaplanabilecek tek bir soru da bulunmaz."[1] Söz konusu bu bilim, doğası gereği toplumsal bir varlık olan insanın eğilimlerini, tutkularını içine alan insani bir bilim olup soyut çıkarımlardan ziyade toplumsallığa gömülü ilişkiler yumağında inşa edilir.[2]

Geleneksel metafiziksel düşünceye karşı yoğun bir kuşku duyan ve felsefi araştırmalarda başarılı olmanın yolunu bugüne kadar uygulanan *onaylama yöntemini* terk etmek gerektiğini ifade eden Hume, insan doğasının bilimini deneyime özgüleyerek metafiziksel yaklaşımları dışlamıştır. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (*A Treatise of Human Nature*) adlı eserindeki ifadesiyle Hume'a göre "bilimlerin merkezine, insan doğasının kendisine yönelmek ve bu bilimi üzerinde yükselebileceği sağlam temeller olan deney ve gözlem üzerinden inşa etmek gerekmektedir."[3] Hatırlanacağı üzere doğal ve tarihsel değişimler insanın bilişini ve nihayetinde söz konusu bu bilişe temel olan nedensellik ilişkisini ve hakikat fikrini de değiştirir. Hume, insan doğasından hareketle bilginin edinimi, sürdürülebilirliği ve meşruiyeti bakımından Descartes, Hobbes, Leibniz ve Spinoza gibi kendisinden önceki filozoflardan farklı olarak "nedensellik" üzerine gerçekleştirdiği çözümleme ile eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Çoğu düşünürün kurucu bir ilke olarak ele alıp tüm bilgilerinin uğrağı haline getirdiği nedenselliği yapısökümüne uğratarak onu kuşkunun himayesine yerleştirmiştir. Hume, nedenselliğin kökeninin deneyime dayalı bir inanç ve alışkanlık olduğunu iddia ederek[4] onu özne sferinde bırakmıştır. Söz konusu bu tutumun Yeni Çağ filozoflarının nedenselliği nesnenin değil de öznenin bir kategorisi olarak ele alıp *suni a aprioriler* yaratmaları ile örtüştüğünü

---

1 David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015), 12.

2 David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 6.

3 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 12.

4 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 52.

ifade edebiliriz.[5]

Hume, nedensellik görüşüne benzer biçimde Newton'un doğa modeliyle uyumlu bir insan bilimi inşa etme ve bunu insan zihnine uygulamaya yönelik bir akıl yürütme amacı taşımasıyla da günümüz düşüncesini dahi derinden etkilemiştir. Kadim dünyanın metafiziksel hakikat ve *a priori* bilgi anlayışlarının aksine modern dünyada hakikat fikrinin metafiziksel varlık yerine insanın yönelimleri, arzuları ve ilgileri üzerinden temellendirilmesi değişimi beraberinde getirmiştir.

Yukarıda ifade edilen değişimi daha iyi anlayabilmek için 18. yüzyıl felsefesindeki ana dönüm noktasının pratik kaygılar ile meydana gelen bir inşa felsefesi olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Nitekim bu bağlamda yeni rasyonalite, felsefi bir antropolojiyle yeni bir düşünce, duygu[6] ve eylem sentezi ile etiketlenmiştir.[7] Bu bağlamda Hume'da insan doğasının bilimini "insana ait" anlamında moral felsefeyi önceleyerek insanın eylem varlığı doğduğunu olarak ifade etmiştir. Çünkü *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (*An Enquiry Concerning Human Understanding*) adlı eserinde belirttiği gibi Hume'a göre insanı eyleyen bir varlık olmaktan ziyade aklıyla var olan bir varlık olarak gören rasyonalist felsefe, insan davranışlarını geliştirmek yerine onların anlama yetilerini formatlamaya çalışır. Spekülasyon yaparak hakikati keşfetmenin imkânı olmadığına vurgu yapan Hume'a göre felsefe icraat ve eyleme dokunmalı, düşünceyi de aslına (duyum) sadık bir ayna olarak inşa edilmelidir.[8]

Orta çağ'da felsefenin öznesi Tanrı olurken, 17. yüzyıldan itibaren Tanrı yerini "doğa"ya terk etmiştir. Gerçekliğe ait tanımlamaların yeni çerçevesini çizen bu teorik değişim ile birlikte R. G. Collingwood'a göre madde sözcüğü başta olmak üzere her şey baştan sona değişmiştir.[9] 17 ve 18. yüzyıl doğa tasarımına uygun olarak varlığın bu bağlamda başka bir düşünceye tabi tutulmasıyla Hume, İlk çağ ve Orta çağ düşüncesinde var olan olgu-değer birlikteliğini kesin ayırmış, daha açık bir ifadeyle "doğal" olana normatif bir çağrışım katmış, olayların doğal sürecinin aslında olması gereken süreç anlamına geleceğini, insan doğası başta olmak üzere diğer tüm

5 Uluğ Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A pirori Problemi* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 3.

6 Bu sentezin arkasında Newton'un buluşlarıyla birlikte dünyada etkili olmaya başlayan yeni bir "duygu"yu niteleyen *iyilik (bienfaisance)* ilkesinin olduğu da söylenebilir. Bu ilke ile bundan böyle dünyanın insanın mutluluğu için oluşturulduğu fikri hakim olmaya başlamış ve nihayetinde 18. yüzyılın alameti farikası olarak bakışların insana ve onun doğasına çevrilmesine yol açmıştır. (Peter Watson, *Fikirler Tarihi-Ateşten Freud'a*, çev. Kemal Atakay vd., (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 754-755.)

7 Knud Haakonssen, *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy* (New York: Cambridge University Press, 2006), 49-56.

8 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 3-5.

9 R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 132.

olguları içine alacak şekilde temellendirmeye çalışmıştır.[10] Bu doğrultuda Hume'a göre, her olgu olumsaldır. Dolayısıyla mutlak bir değer ve kesinlik arz etmez, sadece bir imkandır. Fakat insan, doğası gereği olguların kesinlik arz ettiklerini düşünmeye eğilimlidir.

1. Rasyonel Muhâkemenin Sigaya Çekilmesi: İnsan Doğası Üzerinden Deneyimin Otoritesinin Temellendirilmesi

Hume'un insan bilgisini menşei ve sınırları açısından insan doğası ve tecrübeyle ilişkilendirmesi, hakikat iddiasındaki pek çok öğretiyi aşılması gereken engeller bütününe dönüştürmüştür. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* ve *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı eserlerinde Hume, bu eserlerin başlıklarından da görülebileceği gibi insanın nasıl duyumsadığı, nasıl düşündüğü, nasıl arzuladığı ve nasıl hükümde bulunduğunu incelemiştir. Bu yaklaşımın sonucu olarak insan doğasının bilimini deneyime özgü kılan Hume'a göre geleneksel metafiziksel düşünce, şeyler hakkında gerçek bir bilgiden ziyade ancak hakkında bilgi diyebileceğimiz bilgileri verebilir:

Metafizik, gerçek anlamıyla bir bilim değildir ve anlama yetisi için tamamen erişilmez olan konulara giren insan kibrinin beyhude çabalarından ya da kendini açık alanda savunamadıkları için zayıflıklarını örtüp korumak adına bu sık çalılıklara sığınmış halk hurafelerinden doğar.[11]

Buna mukabil Hume, insanın anlama yetisinin güç ve kapasitelerini tahlil ederek doğru ve sahih bilgi için kesinlikler karşısında olumsallıkla etiketlediği bilgimizin izini sürer. Bu bağlamda evrensel insan doğası üzerinden hareket ederek akli muhakeme yöntemini sigaya çekerek bu muhakemeyi de deneyimden gelen alışkanlıklara bağlar. Örneğin çölde ihtişamlı bina kalıntıları bulan insan o topraklarda medeni bir halkın yaşadığı sonucu çıkarır. Buradan hareketle Hume'a göre deneyimle ulaştığımız yargılarımız için belleğimiz ve duyularımızda bulunan bir olgudan hareket etmemiz gerekir. Aksi takdirde muhakemelerimiz tamamen farazi kalacaktır.[12] Dolayısıyla Hume'a göre varoluş konusundaki nedenselliği sınırlar ve bellekte ya da duyularda bulunan bir olguya dayalı inanca bağlar. Bu inanç bellekte hazır bulunan bir nesne ve bu nesne ile diğer nesnenin deneyimlerimiz sonucu edindiğimiz alışılmış bir aradalığından üretilir:

Olgusal durumlara ilişkin tüm muhakemelerimizin doğası nedir? diye sorulduğunda,

---

[10] Alex Callinicos, *Toplum Kuramı-Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden- (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 40-43.

[11] Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 9.

[12] Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 44.

uygun cevap, *neden ile etki arasındaki ilişkiye dayalıdır,* gibi görünüyor. *Bu ilişkiye dair tüm muhakemelerimizin ve yargılarımızın temeli nedir?* diye sorulduğundaysa, tek kelimeyle yanıt verilebilir: Deneyim. Fakat araştırmacı tavrımızı biraz daha sürdürür ve *Deneyimden doğan tüm yargılarımızın temeli nedir?* diye sorarsak, buradan cevaplanması ve izahı daha zor olabilecek yeni bir soru doğar. Üstün bir bilgeliğe ve yeterliğe sahip olduklarının havasını atan filozoflar, hangi köşeye sığınsalar bastıran ve en sonunda çok tehlikeli bir ikilem yaratabileceklerine emin olan sorgulamaya eğilimli kişilerle karşılaştıklarında zor bir görev üstlenmiş olurlar. Bu kafa karışıklığının en iyi ilacı iddialarımızda tevazu göstermek, hatta daha bize itiraz yöneltilmeden önce güçlüğü bizzat keşfetmektir. Bu yolla, cehaletimizi bir tür fazilete dönüştürebiliriz.[13]

Varoluşla ilgili tüm argümanların neden-etki ilişkisine dayalı olduğunu ifade eden Hume'a göre deneysel yargılarımızda geleceğin geçmişle uyumlu olacağı varsayımına ya da inancına dayanır. Hume'un deneyime bu kadar yüksek bir otorite vermesinin nedeni de onun tüm felsefi yaklaşımının özüne yani insan bilimi ya da insan doğasına dayanmasıdır. Çünkü geçmiş ile gelecek arasında kurulan benzerlikten üstünlük (otorite) ya da benzer gözüken şeylerden benzer etkiler çıkarmamızı sağlayan şey insan doğasıdır. Hume'a göre "deneysel yargılarımızın tamamının özü budur".[14] Dolayısıyla geçmiş deneyimlerimizden kaynaklı bu tür çıkarımlarla cisimlerin doğasını ve gelecekte böyle bir şey olacağını mutlak kesinlik olarak ifade etmek boşunadır.

Bu bağlamda Hume'un epistemolojisinin zeminini, zihinsel hallerimizi (mental states) ifade için kullandığı "algılar (perceptions)" ile ilgili yaklaşımları temsil eder. Hume, zihnimize sunulan her şeye "algı" adını verir. Hume'a göre algılarımız canlılık ve güçlülük derecelerine göre "izlenimler (impressions)" ve "ideler (ideas)" olarak iki kısma ayrılır. Algıları "basit/yalın (simple)" ve "karmaşık (complex)" olmak üzere tekrar ikiye ayıran Hume'a göre nihai anlamda dört algı türünden söz edebiliriz: Basit izlenimler, karmaşık izlenimler, basit ideler, karmaşık ideler. Zihnimizdeki daha canlı algılar olan izlenimler, ilk ortaya çıktıklarında insan ruhunda meydana gelen işitme, görme, dokunma gibi; duyum, tutku ve duyguları temsil eder. İzlenim bittikten sonra aklın kopyasını aldığı ve zihinde yerleşen *tasarımlar (fikir, düşünce ya da idealar)* ise, izlenimlerin düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgeler olup doğrudan algılamalar olan izlenimlerin yerine geçemezler. Hume'a göre izlenim ve tasarımlar canlılık ve güç dereceleri haricinde kalan tüm konularda büyük benzerlikler gösterir. İkisinden biri bir ötekinin yansıması gibi görünür, bu durumda

13 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 10.

14 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma,* 34.

insanın zihnindeki algılar çift olur. Neticede hem izlenim hem de tasarım olarak görünürler. Tasarımlar ve izlenimler birbirinin karşılığı olarak ortaya çıkar. Dikkatli bir inceleme ile yalın ve karmaşık algılardan faydalanarak bunu görebiliriz.[15]

Hume'a göre, karmaşık izlenim ve tasarımlarımız arasında genellikle büyük bir benzerlik vardır. Ancak bunların birbirlerinin tam kopyası olduğu kuralı genel geçer bir doğru değildir. Yine yalın algılarımız açısından ise durumu şu şekilde anlamamız gereklidir: "Her yalın tasarımın kendisine benzeyen bir yalın izlenimi, her yalın izlenimin onu karşılayan bir yalın tasarımı vardır." "Karanlıkta oluşturduğumuz kırmızı tasarımı ile gün ışığında gözümüze vuran kırmızı izleniminin doğalarında bir fark yoktur; bunların yalnızca şiddetleri farklıdır"[16] diyen Hume'a göre bunun aksini iddia edenlerden tasarımda karşılığı olmayan tek bir izlenim ya da izlenimde karşılığı olmayan tek bir tasarım göstermesini isteyerek iddialı bir tavır ortaya koyar. İzlenim ve tasarımlar olarak adlandırdığımız iki algı kaynağının hangisi neden, hangisi etkidir? Sorusunun cevabını şöyle verir: "Tüm yalın tasarımlarımız ilk ortaya çıkışlarında, karşılıkları olan ve birebir temsil ettikleri yalın izlenimlerden meydana gelirler."[17]

Hume, bu tezini değişik olgularla açıklamaya çalışır. Buna göre tasarımların nedeni izlenimlerimizdir. Yani izlenimlerden sonra insan zihninde tasarım oluşur. Örneğin gözün görmesi / duyum / sonra algı (tasarım) oluşur. Hume'a göre gerek zihinsel gerekse bedensel olsun bir izlenimi ona benzeyen ve sadece güç ve diriliğinin derecesi ile o izlenimden ayrılan bir tasarım izler. Benzeyen algıların sürekli birlikteliği izlenimlerimizin tasarımların nedeni olduğunun bir kanıtıdır. Yine Hume'a göre izlenimleri ortaya çıkaran yetilerin (duyu organları) işlemleri engellenirse yalnızca izlenimler değil; onun karşılığı olan tasarımlar da kaybolur. Böylece zihinde ikisinden de bir iz kalmaz. Bunun tek istisnası ise aynı rengin farklı tonlarının farklı tasarımlarının olmasıdır. İnsan doğası biliminde oluşturduğu ilk ilke tasarımların kaynağı izlenimlerdir diyen Hume'a göre düşüncelerimiz tamamıyla dış duyulardan ya da iç duyumdan alınmıştır. Dış duyu izlenimleri ruhta ortaya çıkar. İç duyum izlenimleri ise büyük oranda tasarımlarda türetilir. Bir izlenim öncelikle duyulara çarpar ve söz gelimi soğuğu sıcağı, bir tür hazzı ya da acıyı algılamamıza olanak verir. Zihin, bundan sonra adeta bir birleştirme yapar ve izlenimler kaybolduktan sonra tasarım diye adlandırdığımız bir suret çıkarır. Aslında bellek tarafından kopyalananlar fikirlerin ta kendileridir.[18]

15 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 17.
16 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 17-18.
17 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 18-19.
18 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 19-21.

Hume'a göre zihnin farklı düşünce veya fikirleri arasından düşüncenin doğallıkla ötekini getirmesini sağlayan belli bir çağrıştırıcı nitelik ve ilişki söz konusudur. Dolayısıyla düşünceler bütünüyle gevşek ve bağlantısız değildir:

Zihnin farklı düşünceleri veya fikirleri arasında bir bağlantı ilkesi olduğu ve bellekte ya da muhayyile de ortaya çıkışlarıyla belli bir yöntem ve intizam ölçüsü içinde birbirlerini takdim ettikleri açıktır. [...]. Zaten biraz düşünürsek, en çılgın ve başıboş hayallerimizde, hatta rüyalarımızda bile muhayyilemizin gelişigüzel ilerlemediğini, birbirinin yerini alan farklı fikirler arasında yine de bir bağlantı olduğunu görürüz. En gelişigüzel ve serbest konuşma kayda geçirilse, tüm geçişleri içinde birbiriyle bağlantılı bir şey olduğu hemen görülecektir. [...] En ufak bir bağlantı ya da irtibata sahip olduğundan şüphe edemeyeceğimiz farklı diller arasında, en karmaşık fikirleri ifade eden kelimelerin yine de birbirine yine de denk düştüğü göze çarpar: Bu da karmaşık fikirlerde kavranan basit fikirlerin tüm insanlık üzerinde eşit etkide bulunan evrensel bir ilkeyle birbirine bağlı olduğunun kesin kanıtıdır.[19]

Farklı fikirlerin bağlantısını ve karşılıklı geçişini sağlayan tasarımlar ise üç tanedir. Birincisi; benzerlik, İkincisi; bitişiklik ve üçüncüsü, neden-sonuç.[20] Bu üç özellik, tasarımlar arasında karılıklı çağrışıma yol açar ve tasarımın ortaya çıktığı andan itibaren kendiliğinden diğer bir tasarımı akla getirir. İnsanın düşüncelerinin ilerlemesinde ve tasarımların sürekli biçimde dönüp durmasında imgelememizin bir tasarımdan ona benzer başka diğer bir tasarıma doğasına uygun biçimde kolaylıkla geçtiği açıktır. Benzer biçimde duyular da nesnelerini değiştirirken onları düzenli bir biçimde değiştirip sanki bitişiklermiş gibi algılamak zorundadır. Bu nedenle imgelem alışkanlığın gücü sonucu aynı düşünme yöntemini el edip nesneleri tasarlarken zaman ve mekân parçaları üzerinden gitmek zorundadır.

Bu ilişkilerden en kapsamlı olanı nedensellik ilişkisidir. Nedensellikte, iki nesne söz konusu bu ilişkinin içine implant edilmiş gibi düşünülebilir. Bunun örneklerini, birinin diğerinde bir eyleme veya harekete neden olduğu zaman da ilkinin diğerinin varoluş nedeni olduğunda da görebiliriz. Bunu daha ileriye götürerek şunu da söyleyebiliriz. Hume'un ifadesiyle:

İki nesne yalnızca birinin diğeri üzerinde bir harekete veya eyleme neden olduğunda değil, aynı zamanda bir tanesi bunu üretebilecek güçteyken de birbiriyle neden-sonuç ilişkisiyle bağlanırlar. Nüfuz etme ve itaat etme ilişkilerinin kaynağıdır.[21]

19 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 21-22.

20 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, 22.*

21 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 23.

Bu ilkeler yalın tasarımlarımızın birliği ve bütünlüğünü temin eden ilkelerdir. Dolayısıyla bu ilkeler imgelemde yalın tasarımların insan belleğinde birleşmesini sağlayan bağlantının yerini doldurur. Bu, zihin dünyasında olağanüstü sonuçları olan bir çekim (yasa)dir. Tasarımlarımızın bu birleşimi veya çağrışımların sonuçları arasında en mühim olanı, akıl yürütmelerimizin temelini oluşturan ve kaynağını ekseriyetle yalın tasarımlarımız arasındaki bazı birleşme ilkelerinden hasıl eden karmaşık tasarımlardır.[22]

2. İzlenimlerin İzinde, Duyguların Refakatinde: Düşüncenin Serüveni

Daha önce de ifade edildiği gibi Hume'un zayıf algılar şeklinde ifade ettiği idealar, canlı algılarımız olarak ifade edilen izlenimlerimizin kopyalarıdır. Dolayısıyla bilgimizin tüm kavramları zihnimizin canlı izlenimleri aracılığıyla elde edilen canlı düşüncelerin sonuçlarıdır. Bir terim izlenimden doğan bir fikre yaslanmıyorsa o terimin herhangi bir anlamı yoktur. Hakeza bilginin sağlamlığının kontrolü de kavramın karşılığı olan izlenimi bulmaktır.[23] Hume'a göre töz kavramı da tam olarak böyledir. Töz tasarımının kaynağını sorgulayan ve bu tasarımın iç duyu izlenimlerinden mi yoksa dış duyu izlenimlerinden mi çıktığını soran Hume'a göre belirli niteliklerin toplamının dışında töz tasarımı yoktur. Dolayısıyla bu kavramın dayandığı bir fikir veya nitelikten bahsedemeyiz. Hume'a göre düşünceler, doğrudan algılamalar olan izlenimlerin yerine geçemeyeceğine göre, insan zihninin soyut genellemeleri gerçekliği yansıtamaz. Hume'a göre soyut düşünmede tümel ile o 'tümelin' ifade ettiği sözcüğü alışkanlıkla bir araya getiririz. Örneğin, p-o-r-t-a-k-a-l = portakal, tek tek harfleri birleştirdiğimizde zihnimizde portakal şeması oluşur. İşte bu alışkanlık (deneyim) ve benzerlikle ifade edilir.[24] Nesnelerin alışkanlık gereği sürekli bir arada bulunacağı inancı insanların doğası gereği sahip oldukları bir inançtır. Söz konusu bu inanç, zihnin dilediği her şeye inanabileceği bir *kurmaca* değildir. Söz gelimi Hume'a göre kendi tasavvurumuzda at ile bir insanın kafasını birleştirebiliriz fakat böyle bir hayvanın gerçekte var olduğuna inanmak gücümüzü aşar. Dolayısıyla kurmaca bir istence bağlı durumda inanç istediğimiz gibi idare edemeyeceğimiz bir his ya da duyguda gizlidir:

Diğer tüm duygular gibi bu duygu da doğa tarafından uyarılmalı ve zihnin belli bir kesitte yerleştirdiği tikel bir durumdan doğmalıdır. Bellek ya da duyular ne zaman bir nesneyle karşılaşsa, alışkanlık gereği muhayyilesini hemen genellikle bir arada olduğu bu nesneyi tasavvur etmeye yönlendirir; bu tasavvura düşlemin uçuk

---

22 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 24.

23 Uluğ Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A pirori Problemi,* 43.

24 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,*25-27.

kaçık hayallerinden farklı olan bir his ya da duygu eşlik eder. İşte inancın doğası bundan ibarettir. Tersini tasavvur edemeyeceğimiz kadar sıkı bir inanç duyduğumuz hiçbir olgu meselesi olmadığından, birini diğerinden ayırt etmemizi sağlayan bir duygu olmasaydı, onaylanan anlayış ile reddedilen anlayış arasında hiçbir fark olmazdı. Bir bilardo topunun düz bir masada diğer bir topa doğru ilerlediğini görürsem, temas ettiğimde duracağımı rahatlıkla tasavvur edebilirim. Bu tasavvur çelişki barındırmaz; ama yine de bir toptan diğerine hareket aktarımını ve itkiyi kafamda canlandırmamı sağlayan tasavvurdan çok farklı olduğu hissini verecektir.[25]

Hume'a göre her insan temsil ettiği duygunun bilincindedir. İnanç, nesne hakkında muhayyilenin asla erişemeyeceği kadar canlı, tesirli, sağlam ve tutarlı bir tasavvurdur. Hume'a göre inançların düzeni de tabiatın düzenine[26] uygundur. Söz konusu bu uygunluk Hume'un insanı tabiat varlığı olarak görmesinin sonucudur.[27] Hume'a göre anlıktaki tüm algılar izlenimlere ve tasarımlara (düşünceler) bölünür. İzlenimlerde kendi içinde ikiye bölünür. Bunlar kökensel (ilksel) ve ikincil izlenimlerdir. Kökensel izlenimler; duyu, haz ve acı izlenimleridir. İkincil izlenimler ise tutkular ve onları çağrıştıran başka heyecanlardan gelen izlenimlerdir.[28] Hume, izlenimler ve tasarımların insanın anlama yetisi (düşüncesi) üzerindeki etkisini ele alırken yine insan doğasına müracaat eder. İnsan doğasının üç yönünü ele alarak konuyu aydınlığa kavuşturmaya çalışır:

Bunlardan *birincisi* sık sık sözünü etmiş ve açıklamış olduğum gibi tasarımların çağrışımıdır. Zaten kendini uzunca bir zaman boyunca kararlı bir biçimde tek bir tasarım üzerinde yoğunlaştırması olanaksızdır; nitekim en yoğun çabalarıyla bile böyle bir sürekliliğe ulaşamaz. Ancak düşüncelerimiz ne denli değişebilir olsalar da değişimlerinde bütünüyle kuralsız ve yöntemsiz değillerdir. İlerlemelerini sağlayan kural bir nesneden ona benzeyen, onunla bitişik olan ya da onun tarafından üretilene geçmektir. Bir tasarım imgeleme sunulduğunda, bu ilişkiler yoluyla birleştirilen başka herhangi bir nesne doğal olarak o nesneyi izler ve onun sunuluşu sayesinde daha büyük bir kolaylıkla girer.

İnsan zihninde belirteceğim *ikinci* özellik izlenimlerin benzer bir çağrışımıdır.

25 Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma,* 46-47.

26 17. yüzyıl Bilim Devrimi'ni karakterize eden "düzen" kavramıdır. Newton'la özdeşleşen bilimsel devrim, düzen merkezli bir doğa düşüncesine neden olmuştur. Bunun nedeni olarak Avrupa'da dini ve siyasi anlaşmazlıklar neticesi ortaya çıkan ve 30 Yıl Savaşları ile zirve yapan çatışma ortamının önemli etkisi vardır. Westfelya Barışı (1648) ile sonlanan sosyal parçalanmışlık düzen fikrini anahtar kavram yapmıştır. bk. İshak Arslan, *Çağdaş Doğa Düşüncesi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 71. Hume'da bu düzen fikri mekanik doğa düzeni yerine inançların ve alışkanlıkların düzeni olarak yansımıştır.

27 Uluğ Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A pirori Problemi,* 54.

28 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 191.

Tüm benzer izlenimler bir araya getirilirler ve biri ortaya çıkar çıkmaz geri kalanlar hemen onu izler. Keder ve düş kırıklığı öfkeye, öfke kıskançlığa, kıskançlık garaza ve garaz yine kedere neden olur, ta ki bütün döngü tamamlanıncaya dek. Benzer olarak mizacımız, sevinçten havalara uçtuğu zaman, doğal olarak kendini sevgi, cömertlik, acıma, cesaret, gurur ve diğer benzer duygulara atar. Bir tutku tarafından harekete geçirildiğinde, zihin kendini hiçbir değişim ya da değişme olmaksızın yalnızca o tutkuyla sınırlaması güçtür. İnsan doğası böyle bir düzenliliği kabul etmeyecek denli tutarsızdır. Değişebilirlik onun özündedir. O sırada egemen olan ruh durumuna uyan ve tutkularıyla anlaşan duygu ya da heyecanlara değişebilmesi ile aynı doğallıkla başka neye değişebilir ki? O zaman açıktır ki tasarımlar gibi izlenimler arasında da bir çekim ya da çağrışım vardır; her ne kadar bu, tasarımların benzerlik, bitişiklik ve nedensellik yoluyla çağrışımına karşılık, izlenimlerin yalnızca benzerlik yoluyla çağrıştırılıyor olması gibi dikkate değer bir farkla olsa da.

Üçüncü olarak, bu iki tür çağrışım üzerine belirtilebilir ki bunlar birbirlerine çok fazla yardım eder ve birbirlerini destekler ve geçiş her ikisinin de aynı nenede birlikte hareket ettikleri zaman daha kolay yapılır. Böylece bir başkası tarafından incitilerek ruh durumu çok fazla karışmış ve rahatsız edilmiş bir insan hoşnutsuzluk, sabırsızlık, korku ve daha başka rahatsız edici tutkular için yüzlerce özne bulmaya yatkındır; özellikle de eğer bu özneleri ilk tutkusunun nedeni olan kişide ya da onun yakınında bulabiliyorsa. Tasarımların geçişini destekleyen ilkeler burada tutkular üzerinde ilkelerle birlikte hareket eder ve her ikisi de tek bir eylemde birleşerek, zihin üzerinde çifte bir dürtü yaratırlar. Öyleyse yeni tutku onun kadar büyük bir şiddetle doğmalı ve geçiş ona o kadar kolay ve doğal kılınmalıdır.[29]

Tüm tasarımların (düşünce) izlenimlerden ödünç alındığını ifade eden Hume'a göre diğer tüm izlenimler içinde en çok duygularımız zihnin işlemlerine dayanır. Bu sebeple duygular doğal olarak imgelemden ve onlara ilişkin oluşturulan diri tasarımdan doğarlar. Hume için duygudaşlığın doğası budur. Çünkü başkalarının duygularını tespit ettiğimizde onlara derinlemesine nüfuz edebiliriz. Başkalarının tutkularını ve hislerini duygudaşlıkla paylaştığımızda, bunlar bizim zihnimizde salt tasarımlar olarak görünür. Buradan hareketle tıpkı bir başka olguyu kavradığımız gibi kavranırlar. Hume'a göre duygudaşlık yoluyla (ki bu da benzerlik ve bitişiklik ilkeleri ile olur) oluşturduğumuz tasarımlar anlamanın diğer bir çeşidi olan neden-sonuç ilişkisini de canlandırmış ve güçlendirmiş oluruz.[30] Söz konusu bu durum Hume'a göre insanın ve onun duygudaşlığının doğasını yansıtır. Ona göre insanların duyguları, zihin ve zihnin işlemleri bakımında benzerdir. Duygunun bir iletişim

[29] Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 196.

[30] Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 219.

biçimi olmasını temsil eden söz konusu duruma[31] göre benzerlikler ne kadar artarsa duygudaşlığın oluşumu o kadar kolaylaşacaktır. Dolayısıyla hiç kimse bir başkası tarafından belli oranda kabiliyetli olmadığı bir duygu tarafından harekete geçirilemez. Duygular kolay biçimde birbirinden diğerine geçirebilir. Söz gelimi bir kişinin sesinde ve tavrında tutkunun sonuçlarını gördüğümüz zaman zihnimiz sonuçlardan nedenlere geçer ve tutkunun tasarımları oluşur. Benzer bir şekilde heyecan da böyledir. Mesela güzellik duygumuz büyük oranda bu ilkeyle ilişkilidir. Nesne kendisine sahip olan kişi de haz üretme fiilini içeriyorsa o nesne her zaman güzel eylemi olarak görülür. Acı için de aynı durum geçerlidir. Hume'a göre bir evin rahatlığı ve huzuru, bir tarlanın verimliliği, bir teknenin büyüklüğü, bunlar nesnenin güzelliğini meydana getiriler. Bunların güzel olarak nitelenmesinin nedeni belirli bir sonuç doğurma yatkınlığı sayesinde haz vermeleridir. Çünkü bir nesne ona sahip olan kişide haz üretme potansiyeli taşıyorsa, daha açık bir ifadeyle hazzın asıl nedeniyse o nesnenin sahibi ile arasındaki ince bir duygudaşlık vasıtasıyla izleyene haz verir.[32]

Dolayısıyla Hume'a göre akıl tek başına hiçbir surette eylem için güdü olamaz, tutkuya da karşı çıkamaz. İnsan üzerinde temel belirleyici olan tutkular işbaşında olduğunda akıl hegemonyasını kaybeder. Nitekim Hume'dan önce insanın özünü arzu varlığı olarak ifade eden Spinoza da *Etika* (Ethica)adlı temel eserinde bu hususa göndermede bulunur. İyi ve kötü için doğru bilgiden çıkan bir arzu, tesiri altında bulunduğu duygulanışlardan doğar. Dolayısıyla bilgiden doğan arzulardan duygulardan doğan arzular daha güçlü ve etkilidir.[33] Burada Hume da anlama ve düşünme yetimizle ilgili görüşlerini ortaya koyarken duyguları esas alır. Çünkü Hume'a göre anlama yetisi iki farklı yoldan hareket eder: *İspat* ve *Olasılık.* Soyut düşüncelerin temelini oluşturan tanıtlayıcı akıl yürütme (ispat) ancak neden-sonuç konusunda yargımızı yönlendirir. Buradan bilmenin dürtüsü doğmaz. Hume'a göre bir nesneye karşı acı ya da haz beklentisinde olduğumuz zaman buna bağlı bir hoşnutsuzluk ya da eğilim heyecanı duyarız ve bu bize bir rahatsızlığı ve doyumu verir. Böylece biz ya ondan kaçar ya da ona karşı yaklaşırız. Hume'a göre us yalnız başına hiçbir zaman bir eylem üretmez. Çünkü us, bir istek, bir tutku ya da bir duygu tercihini tartışmaya yetenekli değildir. Hume daha da ileri giderek aklın tutkuların kölesi olduğunu ve öyle de olması gerektiğini ifade eder.[34] Hatta bu bağlamda Hume'a

---

31 Muhammet Caner Ilgaroğlu, *Ahlak Felsefesi Açısından Duygu- Değer İlişkisi* (İstanbul: Hiper Yayın), 116.

32 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 384.

33 Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken-(Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2016,) (4. Bölüm Önerme xvı), 210-211.

34 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 227-228.

göre en diri akıl deliliğe komşudur.[35]

İnsan anlığındaki her tür bilginin zeminini oluşturan duyu algılarımızı izlenim ve düşünce olarak ikiye ayıran Hume, erdem ve erdemsizlik, ahlak, adalet gibi kavramları da yine bu bilgi kuramıyla ilintili olarak ele alır. Bu doğrultuda insan doğasının evrensel niteliğine işaret eden Hume'a göre kibir, saygı, öz-saygı, hırs gibi tutkular insan davranışlarına kaynaklık eder. Söz konusu bu özellikler kişinin sadece bireysel çıkarlarına değil karşılıklı onama ve duyguların etkileşimi ile meydana gelen kamusal çıkarları da kapsar.[36] Hume'a göre bu doğrultuda bütün uluslarda her daim insan davranışlarında bir yeknesaklık gözlemlenir. Çünkü zaman değişse de insanın doğası ve işleyişi ona göre hep aynıdır. İnsana ait ve biraz önce işaret ettiğimiz tutkular da önceden beri var olan tutkulardır ve insan davranışlarının ve girişimlerinin kaynağını oluştururlar. İnsan doğasında var olan erdem ve erdemsizlik, ahlak gibi olguların ne olduğu ve bu erdemsizliklerin üstesinden nasıl gelinebileceği hususu da yine insan doğasında bulunan ve kendiliğinden her yerde ve her zaman ortaya çıkacak duygulanımlardır. Hume'a göre bu nedenle ahlaksal ayrımlar akıldan türemez. Çünkü zihinde sadece algılar vardır. Bu doğrultuda işitme, görme, sevme nefret etme ve düşünme gibi eylemlerinin tamamı algı başlığı altında bulunur. Zihin hiçbir zaman algı terimiyle kapsayamayacağımız bir eylem ortaya koyamaz. Buradan hareketle Hume için ahlaki eylemleri mantıksal bir doğrulamaya tabi kılmak doğru değildir. Ahlakilik mantıksal olarak doğrulanabilirlik ve yanlışlıkla alakalı değil, duygularımızla doğrudan ilişkilidir.[37]

Sonuç

Düşünce sistemini insan doğasının ilkeleri üzerinde inşa eden Hume'a göre bütün bilimlerin yolu insanı tanımaktan geçer. İnsanın güçleri ve yetilerinin temel alındığı, duygu ve tutkuların akıl üzerindeki hegemonyası üzerinden bir temellendirme yapan Hume'a göre "insan doğasının fethi" ancak bu yolla tanınabilir.

Metafiziksel düşünceye dayalı geleneksel dönemin *a priori* merkezli yaklaşımları karşısında bilimlerin merkezine, insan doğasının kendisine yönelmek ve bu bilimi üzerinde yükselebileceği sağlam temeller olan sağlam olan deneyim üzerinden sistemini inşa eden Hume, düşünce tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Descartes, Hobbes, Leibniz ve Spinoza gibi kendisinden önceki filozoflardan farklı olarak "nedensellik" üzerine gerçekleştirmiş çözümleme ile eleştirel bir bakış açısı ile nedensellik düşüncesini yeni bir uğrağa getirmiştir. Hume, nedenselliğin

35 Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay-(Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 106.

36 Hume, *Ahlak*, çev. Nil Şimşek-(İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 60-69.

37 Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* 307-309.

kökeninin deneyime dayalı bir inanç ve alışkanlık olduğunu iddia ederek onu özne sferinde bırakmıştır.

Hume, dönenimin doğa modeliyle uyumlu bir insan bilimi inşa etme ve bunu insan zihnine uygulamaya yönelik bir akıl yürütme amacı taşımasıyla da günümüz düşüncesini dahi derinden etkilemiştir. Hume'un çıkarımlarına göre, olgulara dair deneyim, aslında aralarındaki bir korelasyona dayanır. Bu bağlamda deneyimlerimiz bir olayın diğer bir olaya neden-sonuç ilişkisi bağlamında sebebiyet vermesi değil ama bir olayın bir diğer olayı izlediğinin deneyimidir. Esasında bu durum Hume'a göre alışkanlıkların ve inançların düzenidir. Dolayısıyla *a priori* akıl yürütmenin deneyimi temel alınmak suretiyle kesinlik ifade edecek biçimde kanıtlanması imkânsızdır. Diğer bir ifadeyle neden-sonuç ilişkisine bağlı tüm akıl yürütme ve pratik, olumsaldır.

Nedenselliğin anlamını adeta yapısökümüne uğratan Hume, *a priori* yerine *algı*ya yönelerek yeni bir düzenlilik arayışını seslendirmiştir. Fakat insan zihni dışında kalan hususları yadsıması ve bilgideki tüm oluşumu deneyime bağlaması onun teorisini elbette objektif kılmaz. Çünkü, gerçekliği sadece olgularla açıklamak Hume'un eleştirdiği metafizik teorilerle yöntem olarak aynı safta yer almakla eşdeğerdir. Her şeyi zihni-psişik bir zemine göre tanımlama/anlama ve bu tanımlama gücünü belirli felsefelere tahsis etmek gerçeklik algısını boğmakla sonuçlanmıştır. Çünkü hiçbir bilimsel/felsefi düşüncenin temelinde yatan hipotezler kuramsal bir hiçlikten çıkmazlar. Onlar, öznenin deneyim alanında sorusunu sormasıyla birlikte *kuramsal ufuk* içine sokulmuş olurlar. Bilgi ve gerçeklik her zaman bir amaca bağlıdır ve onun elde edilmesini sağlayan yöntemler doğrultusunda bilgi üretilir. Hume'un yaklaşımını da bu bağlamda ele almak ve daima bakışlarımızı hâkim olan insan ve bilgi anlayışının baskıcı gücü karşısında eleştirel olana çevirmemiz gerekir. Bilinçli edinimleri, insan doğasının bilinçsiz düzeni ya da alışkanlığı ile açıklanması "doğal" bir analiz olsa bile "doğru" olması konusu daima sigaya çekilmeye muhtaçtır. Hume'un insan ve onun bilgisine yönelik sunduğu *duyguların doğal grameri* cazibesini, kendinden önceki teorileri boşa çıkarmaya yönelik etkin bir hegemonya ve güce eşlik etmesinden alır. Fakat bir teorinin asıl başarısının kendinden önceki teorinin konulara yönelerek onun açıklayamadıklarını açıklayarak daha bütüncül bir perspektifi yakalamasında yattığını söylememiz gerekmektedir.

Kaynakça | References

Arslan, İshak. *Çağdaş Doğa Düşüncesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Callinicos, Alex. *Toplum Kuramı-Tarihsel Bir Bakış*. çev. Yasemin Tezgiden. İstanbul: İletişim Yayınları, 6.Basım, 2013.

Collingwood, R.G. *Tarih Tasarımı*. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 7. Basım, 2017.

Haakonssen, Knud. *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy.* New York: Cambridge University Press, 2006.

Hume, David. *Ahlak*. çev. Nil Şimşek. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Hume, David. *Din Üstüne.* çev. Mete Tunçay. Ankara: İmge Kitabevi, 5. Basım, 2015.

Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme.* çev. Ergün Baylan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2. Basım, 2015.

Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Ilgaroğlu, Muhammet Caner. *Ahlak Felsefesi Açısından Duygu- Değer İlişkisi.* İstanbul: Hiper Yayın, 2019.

Nutku, Uluğ. *Yeniçağ Felsefesinde A pirori Problemi.* Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

Spinoza, *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 6. Basım, 2016.

Watson, Peter. *Fikirler Tarihi-Ateşten Freud'a.* çev. Kemal Atakay vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2018.